

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 59, 2011, pp 31-53

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Ann Öhrberg, Uppsala university.

Title “Transformations of Rhetoric in the Eighteenth Century: Between the Public, the Private and the Arcane” [Retorikens transformationer under 1700-talet. I spänningsfältet mellan offentligt, privat och hemligt].

Abstract In discussions about the rise of the eighteenth-century modern public sphere theorists such as Habermas, Arendt and Koselleck have emphasised, and idealised, the communicative strive for transparency, rationality and egalitarianism. In this article, the discussions concerns a neglected factor of the emerging public sphere: the rhetorical function of *arcanum*, or secrecy. The purpose of the article is twofold, first to discuss the notions of public, private and *arcanum* within modern theories of the public sphere and rhetoric; secondly to explore these notions with regard to cultures of politeness in the Swedish eighteenth century. During the period in question, and in the contexts at hand, *perspicuitas* and dialectical argumentation is seen as an ideal, but at the same time, communication within the early modern public sphere is to a large extent also characterised by secrecy. A review of sources from two examples of cultures of politeness (belletristic societies and essay papers) reveals the gendered process of power, by which some participants are seen as politically valid citizens, and thus included in the public dialogue, and some are excluded.

Keywords public sphere, gender, arcanum, cultures of politeness, Habermas, Arendt.

Ann Öhrberg är lektor och docent vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Hennes forskning rör främst retorik under 1700-talet, retorik och genus samt etik och retorik.

ann.ohrberg@littvet.uu.se

Ann Öhrberg:

Retorikens transformationer under 1700-talet

I spänningsfältet mellan offentligt, privat och hemligt¹

Under 1700-talet växte den moderna offentligheten fram. Inom tidigare offentlighetsteori har oftast strävan efter öppna och rationella samtal i den nya offentligheten tagits upp och idealiserats av forskare som Habermas, Arendt och Koselleck. I denna artikel sätts istället *det hemliga* i fokus – såväl språkliga förklådnader som hemlighållande praktiker. Syftet är dels teoretiskt: begrepp som offentlig, privat och hemlig tas upp i förhållande till modern offentlighets- och retorikteori. Dels diskuteras synen på det hemliga med utgångspunkt från klassisk retorik samt belevade kulturer under svenskt 1700-tal. I dessa kontexter ses retorisk klarhet och rationell argumentation som en norm, men samtidigt präglas den framväxande offentlighetens kommunikation i hög grad av hemlighållande tekniker. Frågan om kön är härvidlag central. En genomgång av material från belevade kulturer (vittra samfund och essäpress) tydliggör den retoriskt ambivalenta och maktdynamiska process där somliga skrivs fram som politiskt habila medborgare i den nya offentligheten och andra utesluts.

1 Denna artikel är skriven inom ramen för projektet "Retorik och antiretorik. Retorikens förändringar under svenskt 1700- och 1800-tal", finansierat av Riksbankens Jubileumsfond (2006–2009). Artikeln är till viss del baserat på ett fördrag hållet vid den Fjärde nordiska retorikkonferensen, Södertörns Högskola den 6- 8 oktober 2010.

Under 1700-talet kom den klassiska retoriken att ifrågasättas och transformeras i såväl Europa som Sverige. Dess status som dominerande kommunikativ norm var inte längre självklar när de kommunikativa behoven hos nya grupper skulle tillgodoses. I dessa förändringsprocesser ses så kallade *cultures of politeness* (belevade kulturer) som centrala. I tidigare forskning visas att dessa belevade kulturer blev en av de performativa diskurser – men inte den enda – där nya retorik/språk- och talarideal mejslades ut. De belevade kulturerna anses också vara av stor betydelse när en offentlighet i modern mening uppstod. Inom belevade kulturer odlades ideal om en hög utvecklad social förmåga, vilken kopplades till en relativ egalitet. Ur retoriskt hänseende ser vi att dialoger och samtal i allt högre grad supplerar de tre offentliga talgenrerna. Det rör sig även om nya kommunikativa praktiker och ideal i vidare mening; här formuleras idéer om framträdande, kroppens disciplinering, uppförande, vilka i sin tur kopplas till den sociala interaktionen och den eftersträvarsvärda förmågan till sociabilitet. I internationell forskning om belevade kulturer diskuteras salonger, kaffehus, klubbar och ordnar, lärda eller vittra samfund som arenor där belevade ideal kunde prövas och spridas. Men föreställningar om belevade kulturer spreds även genom nya medier och genrer: som pressen, den i Sverige allt mer etablerade scenkonsten och romanen.²

Det är känt att de belevade kulturerna befann sig i ett (produktivt) spänningsfält mellan det offentliga och det privata. I en tidigare studie visar jag vilken betydelse belevade kulturer fick för vältalighetens och retorikens vidkommande.³ Vad som dock inte belysts i tidigare forskning är hur de belevade kulturerna formades i ett spänningsfält också mellan det offentliga och *det hemliga* och vilken betydelse detta i sin tur fick ur retorikteoretiskt hänseende och ur maktaspekt. I denna artikel står detta i fokus. Det primära syftet är att med exemplifieringar hämtade från 1700-talets formerande offentliga sfär, och de effekter den nya offentligheten fick för retorikens transformationer, föra samman retorikteori med offentlighetsteori.

År 1769 publicerade det vittra samfundet *Utile Dulci* – ett svenskt exempel på en belevad kultur – den första delen av sina handlingar, *Vitterhets Nöjen*, och här gjorde man en inledande principdeklaration. Företalet vänder sig till en ”uplyst och vördad Almänhet” och med referenser till en svunnen vältalighetens guldålder under den grekiska antiken skriver man bland annat:

- 2 Lawrence E. Klein. ”The Third Earl of Shaftesbury and the Progress of Politeness”, i: *Eighteenth-Century Studies*, nr 18 (1984); Adam Potkay. *The Fate of Eloquence in the Age of Hume* (Ithaca: Cornell University Press, 1994); John Brewer. *The Pleasures of Imagination. English Culture in the Eighteenth Century* (London: HarperCollins, 1997); Brean S. Hammond. *Professional Imaginative Writing in England 1670–1740. ‘Hackney for Bread’* (Oxford: Clarendon Press, 1997), s. 145–191; Philip Carter. *Men and the Emergence of Polite Society, Britain 1660–1800* (Harlow: Longman, 2001); Benedetta Craveri. *The Age of Conversation*. Övers. Teresa Waugh. (New York: New York Review Books, 2005 [orig. 2001]); Paul Goring. *The Rhetoric of Sensibility in Eighteenth-Century Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009 [2005]); Arthur E. Walzer. ”Blair’s Ideal Orator: Civic Rhetoric and Christian Politeness in Lectures 25–34”, i: *Rhetorica*, vol. 25, nr 3 (2007).
- 3 Ann Öhrberg. ”Fasa för all flärd, konstlan och förställning”. Den ideala retorn inom 1700-talets nya offentlighet”, i: *Samlaren* årg. 131 (2010).

Vi älske en manlig Philosophie ... Människjan framställes sådan, som hon är: aldeles utom en Platonisk verd." [...] Mythologiske härligheter, Allegoriske omsvep och granna Rhetoriska missbruk hafva blifvit förkastade, såsom redan af en sund smak bannlyste.⁴

”Allmänhet”, ”uplyst”, ”retoriska missbruk”, orden signalerar de förändringar rörande retoriken och det offentliga som sker under svenskt 1700-tal. Men går man till det bevarade handskrivna materialet från *Utile Dulci* finner man information som till synes delvis motsäger dessa proklamationer. I en anvisning för ett ceremoniel finner vi till exempel följande formulering: ”Sammanhanget av Vår Ordens Inrättning är en gåta, som uti de trenne första Graderna så småningom afhöljer sin hemlighet.”⁵ Den allmänhet som tilltalas ovan via trycket benämns i samfundets dokument ibland för ”barbarer” och det anges att somt behöver döljas – allt kan inte offentliggöras. Den retoriska transparens som idealiseras i dulcianernas tryckta handlingar rimmar illa med samfundets delvis hemlighetsfulla struktur och att de verkar betrakta den allmänhet de vänder sig till med viss skepsis. Hur skall då detta förstås? Jag menar att det hemliga är en variabel som får betydelse för de kommunikativa och retoriska praktiker som utvecklas inom 1700-talets begynnande offentlighet i allmänhet och belevade kulturer i synnerhet. Termen ”hemlig” används i det följande i delvis överförd och vid bemärkelse, dels för att beteckna olika former av språkliga förklädnader (allt från emblem, stilfigurer till bruk av citat som krävde vissa kunskaper för att avkodas). Dels handlar det om hemlighållande praktiker, som till exempel när de ovan nämnda dulcianerna har ordenshemligheter som inte avslöjas för omvärlden. Att kommunicera i hemlighet, eller genom döljande tekniker kunde utgöra en central faktor ur auktorisationsaspekt för de som brukade teknikerna. Men det innebar också en kommunikativ balansgång, eftersom hemlig kommunikation i samtiden ofta sågs som suspekt och som medel för lögn och förtäring.⁶ Ur ett retoriskt hänseende riskerade därtill kommunikationen att bli allför dunkel, och därmed bryta mot kravet på klarhet, *perspicuitas*. Genom bruket av hemlighållanden, eller textuella maskeringar uppenbaras också vilka som är mottagare av budskap och vilka som utesluts. Hemlighållandet får därmed en politisk funktion.

Frågor som ställs i den följande diskussionen är: Hur förhåller sig det offentliga, det privata och det hemliga till varandra ur ett retorikteoretiskt perspektiv? Vilken status har, och vilken funktion fyller, ”det hemliga” inom retorisk teori i allmänhet och under svenskt 1700-talet i synnerhet? I artikeln görs inledningsvis en genomgång av hur begrepp som offentlig, privat och hemlig skall förstås teoretiskt och i förhållande till retorikteori och svenskt 1700-tal. Därefter contextualiseras och exemplifieras den teoretiska diskussionen med utgångspunkt från kortare belysningar av svenska belevade kulturer under 1700-talet där exemplen är tagna dels

4 *Vitterhets Nöjen*. Del 1 (Stockholm: Johan Georg Lange [tryckare], 1769), s. 11ff.

5 *Utile Dulci*, ”Alphabetisk förteckning öfver Ledamöterna af Sällskapet *Utile Dulci*”, U 169K, Uppsala universitetsbibliotek [UUB].

6 Jfr Karin Sennfeldt. ”Gatans medborgare. Förhandling om politisk habilitet i frihetstidens smådeskrifter”, *Scandia* nr 1 (2007), s. 46.

från essäpress (moraliska tidskrifter) under seklets första hälft, dels från vittra samfund under dess andra.⁷

Offentligt – privat – hemligt

Vad var offentligt innan en offentlighet i modern mening uppstod? Två teoretiker: Hannah Arendt och Jürgen Habermas står som portalfigurer i offentlighetsforskningen. Särskilt Habermas *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (sv. *Borgerlig offentlighet*) från 1962 utgör en startpunkt för efterföljande forskare som arbetat med frågor om 1700-talets tidiga offentlighet – oavsett om man kritiserar honom, eller följer honom i spåren. Jag menar att man med hjälp av retorisk teori på ett fruktbart sätt kan (och bör) problematisera Habermas och mycket av den offentlighetsforskning som inspirerats av honom. För den som forskar på tidigmodern tid, arbetar med retorikhistoria kopplat genus- och maktfrågor är det därtill självklart att begrepp som offentligt, privat, allmän opinion måste historiseras och situeras.

Det egentligt stora internationella genombrottet för Habermas kom när *Strukturwandel der Öffentlichkeit* översattes till engelska och introducerades för det engelskspråkiga vetenskapssamhället på tidigt 1990-tal.⁸ Hans betoning av kommunikationens och språkets betydelse är essentiellt för det retoriska fältet. Likaså att Habermas lyfter fram de förhandlingar och den kamp om det offentliga rummet som pågick under 1700-talet och att han är en av förespråkarna för den så kallade deliberativt demokratiska teoribildningen. Men samtidigt har hans brett anlagda historieskivning och teoribygge såväl problematiserats som kritiserats. Många forskare, inte minst genusforskare, har framhållit att föreställningen om att den antitetiska uppdelningen mellan separata sfärer kopplade till ”privat” och ”offentligt”, vilket ibland görs med hänvisning till Habermas, ur många hänseenden har visat sig vara improduktiv och missvisande. Kritiken har också gällt det faktum att Habermas och de forskare som följt honom i spåren ägnat den privata sfären mindre uppmärksamhet, vilket i sin tur fått konsekvenser bland annat för hur man sett på kvinnors ställning inom, och betydelse för, den framväxande offentligheten.⁹

- 7 De vittra samfunden var sammanslutningar som uppstod från mitten av 1700-talet och delade vissa kännetecken. De var slutna sällskap som alla hade akademi- och ordensmönster. Umgänget mellan medlemmarna präglades av en relativ egalitet. Syftet med samfunden var att utöva och sprida vitterhet (och vetenskap), vilket inkluderade vältalighet, språkvetenskap, historia, geografi, musik, måleri med mera. Se vidare i Öhrberg, ”Fasa för all flärd”, särsk. s. 44ff.
- 8 Craig Calhoun. ”Introduction”, i: Craig Calhoun (ed). *Habermas and the Public Sphere. Studies in contemporary German social thought* (MIT press: Cambridge, Mass. 1992), s. vii.
- 9 Se t.ex. Nancy Fraser. ”What’s critical about critical theory? The case of Habermas and gender”, i: Mary Lyndon Shanley and Carole Pateman (eds). *Feminist Interpretations and Political Theory* (Cambridge: Polity Press, 1991); Seyla Benhabib. ”Models of Public Space: Hannah Arendt, the liberal tradition, and Jürgen Habermas”, i: Calhoun (ed). *Habermas and the Public Sphere*, s. 89 ff.; Dena Goodman. ”Public Sphere and Private Life: Toward a Synthesis of Current Historiographical Approaches to the Old Regime”, i: *History and Theory*. Vol. 31, no. 1 (1992); Leonore Davidoff. ”Regarding Some ’Old Husband Tales’: Public and Private in Feminist History”, i Joan Landes (ed.). *Feminism, the Public and the Private* (Oxford & New York: Oxford University Press, 1998); Joan Landes. ”The Public and

Genushistorikern Leonore Davidoffs påpekar att tanken om dessa separata sfärer har skytt sikten för vad som egentligen hände. Gränserna är och har aldrig varit absoluta och oföränderliga och de kan aldrig på ett enkelt och oproblematiserat sätt användas som analytiska kategorier av oss forskare, menar Davidoff. Hon tillhör de som ställer frågan hur begreppen ”privat” respektive ”offentligt” skall ses: Som attityder? Som språk? Ur spatialt hänseende? Som påtvingade ideologier?¹⁰

Andra frågor kan ställas rörande det andra ordet i begreppsparet privatsfären. Hur skall vi förstå dessa ”sfärer” eller områden (ty. ”bereich”) inom vilket offentlighet och opinioner uppstår? Historikern Karin Sennefelt, använder med inspiration från Hannah Arendt, begreppet ”offentliga rum” (eng. ”public spaces”) för att synliggöra platsens betydelse för de grupper som sökte inflytande under 1700-talet, men som knappast nämns av Habermas. Arendt menar att när människor samlas på en plats och agerar tillsammans för ett gemensamt mål kan denna plats ses som ett offentligt rum och hon utgår från Aristoteles för att beskriva den kommunikation som brukas här: den deliberativa. Seyla Benhabib sammanfattar Arendt: ”These diverse topographical locations become public spaces in that they become ”sites” of power, of common action coordinated through speech and persuasion.”¹¹ Sennefelt visar i sin undersökning hur de aktörer som befann sig längst ned i de sociala hierarkierna, i svenskt 1700-tal, trots att de saknade formellt politiskt inflytande, kunde agera och söka auktorisering inom olika offentliga rum. Ett torg, ett hem, eller ett gathörn kunde bli en plats som genererade politisk habilitet.¹² Till skillnad från Sennefelt utgår jag från ett par av de offentliga ”rum” (i delvis överförd bemärkelse) som nämns av Habermas i *Borgerlig offentlighet* – de vittra samfundet, essäpressen –¹³ men jag har närmast mig dessa rum/platser för att se vilka retoriska mekanismer som aktiveras ur ett maktperspektiv. Dessa ”platser” eller sfärer är på många sätt präglade av det hemliga. Dels av nödvändighet, eftersom de uppstod i ett relativt sett repressivt samhälle, dels för att dessa nya rum inom den formerande offentligheten inte enbart inkluderade och skapade politisk habilitet, utan för att de också fungerade exkluderande; alla sågs inte som mogna att inkorporeras i ”publiken”.

En annan och med detta sammanhängande aspekt rör det som under 1700-talet

the Private Sphere. A Feminist Reconsideration”, i: Landes (ed.). *Feminism, the Public and the Private*.

10 Davidoff, ”Regarding Some ’Old Husband Tales’, s. 166f.

11 Seyla Benhabib. ”Feminist Theory and Hannah Arendt’s Concept of Public Space”, i Walter Brogan & James Risser (eds). *American Continental Philosophy. A Reader* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000), s. 376ff., citat från s. 378. Se även Benhabib, ”Models of Public Space”, s. 78f. Benhabib är dock inte okritisk till Arendt, fr. a. rörande hennes idyllisering av den atenska ’demokratin’. Se *ibid.*, s. 74f.

12 Sennefelt, ”Gatans medborgare” samt Karin Sennefelt. *Politikens hjärta. Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*. (Stockholm: Stockholmsmiana, 2011), s. 20ff och passim. Ett varmt tack till Karin Sennefelt som låtit mig läsa tryckmanus.

13 Brean Hammond lyfter fram platser, såsom museer, bibliotek, maskerader, vilka var centrala när individer från olika sociala skikt behövde mötas, i en period av ”urbanization, commercialization, consumerism, and leisure”. Se Hammond, *Professional Imaginative Writing*, s. 150. Hammond menar också att essäpressen just kan ses som en tvådimensionell ”plats” (”discursive sphere”), se *ibid.*

och därefter upphöjts till universellt mänskligt, vilket sedan kommer att bli centralt för konstruktionerna av ”medborgaren” och ”publiken”. Ann Bermingham sammanfattar med hänvisning till Habermas:

Yet not matter how many might be left out (the rural, the illiterate, the poor, the non-European, the women and children) the ‘public’ of the bourgeois public sphere believed itself to be indeed a ‘public’, that is to say, an inclusive body of equals.¹⁴

Att de exkluderade grupper som Bermingham tar upp knappt nämns hos Habermas har med rätta kritiserats av många. Den till synes allmänmännklige och universelle medborgare som är huvudperson i berättelsen om demokratins och det offentliga framväxt är i själva verket både socialt och geografiskt situerad och könad.¹⁵ Ur retoriskt perspektiv borde det vara självklart att tankar, eller utsagor, om det universellt mänskliga såsom utgörande en maktgenererande plattform för retorisk agens bör granskas med yttersta noggrannhet och misstänksamhet. I den process där en ny självförståelse utvecklas inom de förformer till den moderna offentligheten som granskas här sker en utmönstring av vissa grupper, medan andra inkorporeras. En analys av hemlighållande tekniker kan synliggöra effekterna av dessa processer.

Från retorikvetenskapligt håll finns kritik gentemot Habermas som formulerats på delvis annat sätt och den har till stor del har att göra med hans syn på argumentation, kommunikation och medier.¹⁶ Med tanke på det som berörs i denna artikel blir särskilt vissa former av kritik central. Dels rör det Habermas, eller andra offentlighetsteoretikers, överbetoning av det rationella resonerandet och den logiska argumentationen – både som ideal inom det offentliga och de konsekvenser som härvidlag uppstår ur ett analytiskt perspektiv. Betydelsen av känslomässigt baserad argumentation, symboler, riter, konstnärliga/estiska uttryck, kroppar är exempel på sådant som förloras ur sikte.¹⁷ Dels rör det den form av kritik som tar upp Habermas syn på retorik ur ett historiskt perspektiv. Gary Remer påpekar att Habermas inneburit att man inte har beaktat deliberativa modeller före den tidigmoderna eran/upplysningen.¹⁸

14 Ann Bermingham. ”Introduction”, i: Ann Bermingham & Johan Brewer (eds). *The Consumption of Culture 1600–1800. Image, Object, Text* (London: Routledge, 1995), s. 10.

15 Jfr *ibid.*, s. 11.

16 För en grundlig diskussion av Habermas ur ett retorikvetenskapligt perspektiv med fokus på den moderna offentligheten se Gerard A. Hauser. *Vernacular Voices. The Rhetoric of Publics and Public Spheres* (Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press, 1999). Habermas offentlighetsteori i förhållande till nya medier och retorik diskuteras t.ex. i *Public Modalities. Rhetoric, Media, and the Shape of Public Life*. Daniel C. Brouwer & Robert Asen (eds) (Tuscaloosa, Alabama: The University of Alabama Press, 2010).

17 Se t.ex. Thomas B. Farrell. *Norms of Rhetorical Culture* (New Haven & London: Yale University Press, 1993), s. 248–257; William Rehg, ”Reason and Rhetoric in Habermas’s Theory of Argumentation”: i: Walter Jost & Michael J. Hyde (eds). *Rhetoric and Hermeneutics in Our Time: A Reader* (New Haven & London: Yale Univ. Press, 1997). Habermas nämner visserligen den ”innerlighet” som präglar privatsfären, men utvecklar inte detta närmare. Se Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället*. Övers., Joachim Retzlaff (Lund: Arkiv, 1984 [1962]), s. 28.

18 Gary Remer. ”Political Oratory and Conversation: Cicero Versus Deliberative Democracy”,

När Habermas diskuterar uppkomsten av den borgerliga offentligheten beskriver han i en ofta citerad passus denna offentlighet ”som de till publik församlade privatpersonernas sfär”.¹⁹ Tanken på klyvnaden mellan offentligt och privat är centralt för att förstå de förändringar som sker, likaså att privatområdet hos Habermas inkorporerar såväl kärnfamilj och ekonomi som den litterära offentligheten och ’Staden’ som den nya offentlighetens arena. Stor vikt läggs vid det Habermas kallar den litterära förformen, eller litterära offentligheten, vilken utgör en slags övningsarena för den ”politiska offentligheten”. (Det är inom denna litterära förform som de här diskuterade exemplen, essäpressen och de vittra samfundet, befinner sig.) Habermas lyfter fram tre institutionella kriterier rörande publiken: 1. det socialt, jämbördiga umgänget är imperativt, 2. diskussionen inom denna publik problematiserar områden som tidigare varit satta under statens och kyrkans tolkningsmonopol och 3. publiken kännetecknas av en ”principiell” öppenhet.²⁰

Öppenhet är alltså en ledstjärna för Habermas, och det är den troliga orsaken till att det hemliga ägnas liten uppmärksamhet i *Borgerlig offentlighet*. Även i tidigare offentlighetsforskning nämns det hemliga överhuvudtaget sällan som en variabel av betydelse. Det offentliga har ofta kommit att stå i centrum för uppmärksamheten, medan betydelsen av den habermaska intimsfären (eng. ”intimate sphere”, ty. ”Intimsphäre”) har lämnats därhän. I *Borgerlig offentlighet* tas det hemligas funktion till att börja med upp i ett avsnitt som behandlar kyrkans funktion inom den representativa offentligheten. ”Offentligheten är baserad på ett arkaum [hemlighet, ö.a.]; mässan och bibeln är på latin, inte på folkets språk.”²¹ Här ses alltså det hemliga som en socialt exkluderande och maktgenererande funktion inom den representativa offentligheten. I diskussionen om den borgerliga offentlighetens förform (den litterära), talar Habermas mer specifikt om tyska ordnar och lärda samfund; här framskymtar att det hemliga fyller en central funktion även in den litterära offentligheten: ”Sammanslutningen av privatpersoner till publik anteciperas därför i hemlighet, och offentligheten var ännu [under tidigt 1700-tal] i hög grad föregripen genom uteslutning av offentligheten.” Men det kommunikationssätt som brukas här, menar Habermas, är ändå präglad av upplysningsideal, rationalitet och förnuft. ”Förnuftets offentlighet var ännu hänvisad till hemlighållanden, och dess publik förblev, t o m som publik, intern. Ljuset från det för sitt eget beskydd beslöjade förnuftet uppenbaras steg för steg.”²² Tyngdpunktsförskjutningen mellan hur det hemliga ses i den representativa respektive den borgerliga offentligheten bör observeras. Vad som inte tas med i diskussionen av det sistnämnda är vilken betydelse hemlighållandet får ur maktaspekt, utan när Habermas väl ringat in ”publiken” ter den sig homogen, inkluderande – närmast smidigt självgenererande. Tanken på att ”publiken” via bruket av hemlighållande kommunikativa tekniker skiktas och formeras aktualiseras överhuvudtaget inte hos Habermas.

i: *Political Theory* 27:39 (1999), s. 40.

19 Habermas, *Borgerlig offentlighet*, s. 27.

20 Ibid., 27ff., s. 34 f. Citat från s. 35.

21 Ibid., s. 11.

22 Ibid., s. 33f.

Habermas insisterar inte bara på att kommunikationen i det offentliga, eller den som konstituerar det offentliga, skall vara logiskt-rationellt utformad. I hans vision av det ideala offentliga samtalet ingår också att det sagda bör vara klart uttalat. Misstänkliggörandet av det hemliga finns därmed hos Habermas – och än mer hos en annan inflytelsetik offentlighetsforskare: Reinhart Koselleck. John Brewer framhåller att Koselleck, i den kända studien *Kritik und Krise* (1959), i sin diskussion av 1700-talets offentlighet snarare än att upprätta en dikotomi mellan privat och offentlig, betonar det hemligas betydelse i förhållande till *res publica*. Koselleck ser med utgångspunkt från frimureriet det hemliga som en del av upplysningens dunkla baksida, där ett politiskt syfte döljs i mystisk religiositet och hemlighetsmakeri, vilket i sin tur omöjliggör politiskt ansvarstagande eller beslutsmässig transparens.²³

Idealiseringen av en öppen, rationell, förnuftsbaserad, transparent kommunikation får konsekvenser när det gäller Habermas syn på retorik. I Habermas projekt ingår ett upprättande av vissa upplysningsideal rörande kommunikation inom vilken retorik ifrågasattes med förnyad kraft som medel för en rationell politisk kommunikation.²⁴ En känd förespråkare för denna hållning, och mot vilken Habermas lutar sig, är Kant som med stöd hos Platon menar att retorik förleder och bedrar oskyldiga. Det har i en förlängning fått betydelse ur retoriskt hänseende att vissa offentlighetsforskare har följt denna form av retorikkritik i spåren och misstänkliggjort retorik som medel för offentlig kommunikation. Det bör också uppmärksammas att Habermas förståelse av begreppet retorik skiljer sig från den som oftast åsyftas inom en aristotelisk-holistisk tradition.²⁵

Förutom de invändningar som kan resas mot Habermas kommunikationsmodell rörande det rationellas primat och hans syn på retorik så kan andra, mer handfasta invändningar göras utifrån ett historiskt perspektiv. Om man diskuterar det fria meningsutbytet, eller offentligheten *som den borde vara*, och i Habermas efterföljd lyfter fram en idealbild för offentliga samtal och debatter, vilka knappast går att rekonstruera, förloras en viktig historisk klangbotten. Öppenhet, ömsesidighet, transparens, deltagande på lika villkor i det offentliga, var förutsättningar som inte aktualiserades under svenskt 1700-tal.²⁶ Litteratur och press verkade under censurernas knappa stjärna. Möjligheterna till fritt och offentligt tankeutbyte var dessutom begränsade av andra skäl, eftersom bruket av massmedier (främst press) var relativt sett outvecklat, den urbana scenen liten, distributionen av nyheter trög, det dåtida ståndssamhällets hierarkier borgade knappast för jämlika utbyten, och så vidare.

23 John Brewer. "This, that and the other: Public, Social and Private in the Seventeenth and Eighteenth Centuries". i: *Shifting the Boundaries. Transformation of the Languages of Public and Private in the Eighteenth Century*, Dario Castiglione & Lesley Sharpe (eds) (Exeter, Devon: University of Exeter Press, 1995), s. 2f. Se även Reinhart Koselleck. *Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society* (Oxford, New York & Hamburg: Berg, 1988 [orig. 1959])s. 86–97, särsk. s. 94 ff.

24 Jfr Rehg, "Reason and Rhetoric", s. 358 f.

25 Ibid., s. 361 f.; Triadafilos Triadafilopoulos. "Politics, Speech, and the Art of Persuasion: Toward an Aristotelian Conception of the Public Sphere", i: *The Journal of Politics*. Vol. 61, No. 3 (1999), s. 742.

26 Jfr Rehg, "Reason and Rhetoric", s. 361.

Som nämndes ovan finns en medvetenhet hos Habermas om kommunikativa begränsningar under äldre tid, men denna medvetenhet får i hans modell inga teoretiska konsekvenser.

När de mer slutna sammanhang inom vilka de belevade kulturerna delvis utvecklades granskas behöver dessutom diskussionen vidgas rörande vad som skall inkluderas i en retorisk analys. Här kan Lisa Gring Pemble vara inspirerande. Hon använder sig av tanken på övergångsplatser, *transitional spaces*, och brevretorik, vilka kommer att utgöra bryggor mellan det privata och det offentliga inom 1800-talets formerande amerikanska kvinnorörelse. I hennes analyser synliggörs de retoriska auktoriseringsstrategier som nyttjades inom 1800-talets amerikanska kvinnorörelse. Hennes diskussion sätter också fokus på retorik som identifikation.²⁷

I samband med att uppmärksamheten riktas mot de hemliga platser där ett offentligt samtal förbereds behöver vi fundera över hur den kommunikation/retorik som används skapar självförståelse och identifikation hos den nya ”publiken”. Kenneth Burke inspirerar inte bara till att se retorikens identifikatoriska funktion, utan också till att bli uppmärksam det känslomässiga, symboliska och motsägelsefulla.²⁸ Chaim Perelman följer Burke i spåren rörande sin diskussion om publiken, men också rörande den demonstrativa retorikens funktionalitet.²⁹ Gerard Hauser lyfter fram hur Burke också innefattar samtalet, den vardagliga konversationen – ”the unending conversation of life itself” – inom ramen för vad som aktualiseras inom offentliga sfärer.³⁰ Inom såväl essäpressen som de vittra samfundet aktiverades och brukades olika former av identifikatoriska tekniker, vilka knappast utgjorde exempel på ett deliberativa språkakter, men som inte desto mindre var politiskt laddade och dessutom i en förlängning kunde bereda vägen för ett öppet offentligt samtal.

Retorik, belevade kulturer och det hemliga

Hemlighållandet inom de belevade kulturerna fungerade på olika nivåer och tog sig olika uttryck beroende på vilka sammanhang det rörde sig om. Här återfinns allt ifrån frimureriets symbolladdat hemlighetsfulla och exklusiva värld – vilken handfast utslöt, eller värderade och graderade personer – till medier som essäpress och romanen – där vissa skikt i texterna krävde en kompetens att avkoda dolda eller komplicerade budskap. Mottagarperspektivet är ur den sistnämnda aspekten centralt för den formerande offentligheten. Det vill säga på vilket sätt olika läsare/mot-

27 Lisa Gring Pemble. ”Writing Themselves Into Consciousness: Creating a Rhetorical Bridge Between the Public and Private Spheres”, i: *Quarterly Journal of Speech*, no 84 (1998), s. 43f.

28 Kenneth Burke. *A Rhetoric of Motives* (Berkley, Los Angeles & London: University of California Press, 1969 [1950]), 27ff., 35ff., s. 55ff. och passim. Jfr Farrell, *Norms of Rhetorical Culture*, s. 204.

29 Chaim Perelman & Lucy Olbrechts-Tyteca. *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation* (London: University of Notre Dame Press, 1969 [1958]), s. 20–26 och 47ff. samt Chaim Perelman. *Retorikens imperium* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposium, 2004 [1977]), 46f.

30 Hauser, *Vernacular Voices*, s. 65.

tagare – för att tala med Habermas ”publiken” – skrevs in i det offentliga. (Här kan vi dessutom påminna oss att förutsättningarna för denna offentlighet också bestod i utvecklandet av en bokmarknad, inom vilken olika former av kommunikation fick ekonomisk betydelse. Medier, litteratur, press var varor på denna marknad. ”Publiken” behövde breddas inte bara av sociala skäl, utan också av krasst marknadsmässiga.) Som exemplifierades ovan så fanns det dock en diskrepans mellan de ideal rörande kommunikation/retorik som uttrycktes på ett teoretiskt plan inom belevade kulturer och hur dessa sedan kom att fungera i praktiken. De belevade kulturerna kännetecknades som nämndes ovan av egalitära ideal (som givetvis inte alltid omsattes i egalitär praktik), vilket främst skapades via en dialogisk kommunikation och sociabilitet. Därmed fick Cicero stor betydelse. En viktig orsak till hans popularitet var att han både är den antike auktor som har en utvecklad diskussion av samtalets retorik och själv sågs som en förebildlig medborgare, brevskrivare och väl-talare; han kom i mycket att inkarnera den ideala vältaligheten

Den mest utförliga diskussionen av *sermo* återfinns i *De Officiis*; här diskuteras distinktionen mellan det officiella talet, *contentio* (eng. ”oratory”) kontra *sermo*. Inom det senare inkluderas vitt skilda former av samtal: dialog, konversation och brevskrivande. *Sermo* är dessutom enligt Cicero riktat mot allmänna frågor, inte de som kräver en omedelbar lösning (t.ex. dagspolitik). Han och de som sedan följer honom i spåren anser också att starkare känslor (*pathos*) inte hör hemma i samtal. Viktigt för de sammanhang som diskuteras här är att Cicero, likt andra retoriker, främst Quintilianus, flätar samman retorik, politiskt inflytande (medborgarskap), dygd och manlighet. Hos Cicero finner vi en distinktion mellan *optimates* (de egentliga, politiskt habila medborgarna) resp. *populares* (allmänheten, populasen). Samtalsdiskussionen hos Cicero rör den lilla elitgruppen av politiskt habila, manliga medborgare.³¹

Inom en klassisk retorisk tradition finns däremot inga explicita och längre utläggningar rörande lögn och hemlighetsmakeri. Det vi finner är en ständigt pågående diskussion när det gäller klar kontra dunkel stil och tongivande antika retorikteoretiker intar alla samma hållning i det att de förkastar det dunkla (*obscuritas*). Aristoteles framhåller nödvändigheten av att all offentlig kommunikation är klar och tydlig.³² Hos Cicero och i *Ad Herennium* (vilken ju fortfarande under 1700-talet sågs som skriven av Cicero) gäller samma sak.³³ Ciceros betydelse är som nämndes obestridlig. Det är emellertid hos Quintilianus man för första gången finner

31 Gary Remer. *Humanism and the Rhetoric of Toleration* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1996), s. 33.

32 Päivi Mehtonen. *Obscure Language, Unclear Literature, Theory and Practice from Quintilian to the Enlightenment*. Suomalaisen Tiedekatemian Toimituksia Humaniora 320, Annales Academiae Scientiarum Fennicae (Helsinki: Academiae Scientiarum Fennicae, 2003), s. 28, 63f.

33 Marcus Tullius Cicero, *On the Orator. De Oratore III. On Fate, Stoic Paradoxes, Divisions of Oratory*. Cicero in twenty-eight volumes. 4. Loeb Classical Library 349. Övers. H. Rackham (Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press, 1982), III. 37 och 50; *Ad Herennium. De ratione dicendi ad C. Herennium*. Övers. Birger Bergh (Åstorp: Retorikförlaget, 2008), I:14–15.

den tydliga dikotomiseringen mellan *perspicuitas* och *obscuritas*, vilket kom att få betydelse under tidigmodern tid.³⁴ Quintilianus diskuterar saken utförligt och hans inställning är entydig: han förordar klarhet såväl när det gäller hur man väljer och lägger fram sina argument, som när det gäller språk och stil.³⁵ Av detta skäl förkastar han också den allegori som på grund av oklarhet blir gåtfull: ”Sed allegoria, quae est obscurior, aenigma dicitur; vitium meo quidem iudicio, si quidem dicere dilucide virtus; quo tamen et poetae utuntur [...]” Exempel ges från Vergilius och Quintilianus konstaterar sedan att även goda talare trots allt ibland använder gåtan.³⁶ Han förkastar inte heller de troper genom vilka underliggande budskap uttrycks (t.ex. ironi), så länge det på något sätt framgår vad som menas via antingen framförandet, talarens karaktär, eller ämnets natur.³⁷

Även för de upplysningsinfluerade retorikteoretiker som under 1700-talet blev tongivande inom belevade kulturer var klarhet ett honnörssord.³⁸ I sina kända föreläsningar om retorik, publicerade mot slutet av seklet, följer Hugh Blair Quintilianus i spåren och konstaterar i en elegant formulering att *perspicuitas* är basen för all god stil: ”Without this [perspicuity], the richest ornaments of Style only glimmer through the dark; and puzzle, instead of pleasing, the reader.”³⁹ I en annan föreläsning uttalar Blair sig ringaktande om de gamla egyptiska hieroglyferna – som för övrigt prisades inom Utile Dulci, eftersom de var användbara när man ville dölja hemligheter för ”Allmänheten”.⁴⁰ Blair menar att hieroglyferna var så mystiska att de i slutändan till och med blev förbryllande (”peculiar”) för egyptierna själva.⁴¹ Päivi Mehtonen påpekar i sin undersökning om *obscuritas* att bruket av stilfigurer är det som skapat problem för retorikteoretiker och blir den punkt där retoriken ständigt måste försvaras.⁴² Gränser är inte heller lätta att dra – när blir det utsmyckade språket förkastligt?

Denna form av diskussioner rörande faran med en dunkel kommunikation återfinns också i svenskt 1700-tal. Henrik Gabriel Porthan, vilken var professor i väl-talighet vid Åbo akademi och en centralgestalt inom det nedan diskuterade samfun-

34 Mehtonen, *Obscure Language*, s. 14.

35 Se t.ex. [Marcus Fabius Quintilianus] Quintilian. *The Institutio Oratoria of Quintilian*. Books I–III, Quintilian in Four Volumes III. Loeb Classical Library 124. Övers. H. E. Butler (William Heinemann Ltd: London & Cambridge Mass.: Harvard Univ. Press, 1943 [1921]), VIII.ii.22 och VIII.iii.73.

36 Quintilianus, *Institutio Oratoria*, VIII.vi.52–53. (When, however, an allegory is too obscure, we call it a riddle: such riddles are, in my opinion, to be regarded as blemishes, in view of the fact that lucidity is a virtue; nevertheless they are used by poets [...].)

37 Quintilianus, *Institutio Oratoria*, VIII.vi.54. Perifrasen kan vara lämplig om ämnets natur är stötande, se *ibid.*, VIII.vi.59.

38 Jfr Jørgen Fafners diskussion om 1700-talets ”new rhetoric”, se Jørgen Fafner. *Tanke og tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa*, (København: Reitzels Forlag, 1982), s. 314 ff.

39 Hugh Blair. *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. Vol. I. Harold F. Harding (ed.). *Landmarks in Rhetoric and Public Address* (Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1965), s. 185.

40 Ceremoniel för den 12 augusti, ”Alphabetisk förteckning öfver Ledamöterna af Sällskapet Utile Dulci”, U 169K, UUB.

41 Blair, *Lectures on Rhetoric*, s. 128.

42 Mehtonen, *Obscure Language*, s. 60f.

det Aurora, intresserade sig för frågan om *obscuritas* och handledde dissertationer i ämnet i vilka det gängse klarhetsidealet förs fram.⁴³ I hans föreläsningar i retorik, vilka hölls vid Åbo akademi mot slutet av 1700-talet fördöms det han benämner falskhet och mörkhet i framställningssättet. Han knyter också detta till det dunkelt tänkta.⁴⁴ Det framkommer dessutom på ett ställe en viss skepsis mot bruket av gåtor: ”Mäst alla gåtor består af mörcka Allegorier. [...] I äldre tid brukades mycket gåtor. Öfverlämningar deraf hafva vi ännu.” Porthan konstaterar vidare att det mörka ligger i gåtans natur, men bör undvikas i allegorier.⁴⁵ Längre fram i samma föreläsning säger han, med en hänvisning till Boileau, att utsmyckningar av tal bör brukas med försiktighet. Det centrala är att sanningen förmedlas, den är ”grunden til fågring”. Åhörarna skall inte besvärmas med sådant som är ”mörckt”.⁴⁶ Sanning och klarhet förs här samman. Vossius allmänt brukade lärobok i retorik ägnar dock frågan om det dunkla föga uppmärksamhet; han skriver enbart lakoniskt att *perspicuitas* kan förloras om man är tvetydig, alltför kortfattad, eller framför sina ord i fel ordning.⁴⁷

Frågan om *obscuritas* togs också upp på annat sätt, i diskussioner om olika former av symbolspråk. Intresset för olika former av gåtor, emblematik, allegorier och deviser var fortfarande stort under 1700-talet, även om det inte går att jämföra med 15–1600-talen. Denna form av tekniker hade som uppgift att roa läsarna/mottagarna, men de brukades därtill för att rikta religiösa, politiska och moraliska och didaktiska budskap i viss riktning: oftast till en lärd och initierad publik. Självklart kunde detta dessutom användas för att förklä kontroversiella politiska budskap.⁴⁸

43 Ibid., s. 164, n 47.

44 Henrici Gabriellis Porthan [Henrik Gabriel Porthan]. *Opera omnia*. IV. Heikki Koskinimeijä et Ero Matinollii (utg.) (Åbo: Porthan-seura [Porthan-sällskapet], 1971), s. 360.

45 Ibid., s. 350.

46 Ibid., s. 356.

47 Johann Gerhard Voss(ius). *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*. Litteraturvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet. Meddelanden 5. Övers. & utg. Stina Hansson (Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet, 1990), s. 20. Rörande Vossius stora betydelse inom 1700-talets svenska skolretorik, se Stefan Rimm. ”Rhetoric, Texts and Tradition in Swedish 18th Century Schools”; i: Otto Fischer & Ann Öhrberg (eds). *Metamorphoses of Rhetoric. Classical Rhetoric in the Eighteenth Century*, *Studia Rhetorica Upsaliensia* 3 (Uppsala: Avdelningen för retorik, Uppsala universitet, [2011]). Vossius betydelse diskuteras också i Stefan Rimm avhandling: *Vältalighet och mannafostran. Retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724–1807*. Örebro Studies in Education 32. Diss. Örebro. (Uppsala: Stefan Rimm, 2011)

48 Rörande emblematik se t.ex. Henrik von Achen. ”Visions of the Invisible: Seventeenth- and Early Eighteenth-Century Emblems i Norway”; i: Simon McKeown and Mara R. Wade (red.). *The Emblem in Scandinavia and the Baltic*. *Glasgow Emblem Studies* vol. 11 (Glasgow: Glasgow Emblem Studies 2006), s. 5f. Allan Ellenius påpekar att just emblemet, vilket lånar från både bildkonst och litteratur, gjorde det idealt för såväl mannen av värld som den lärde mannen, uppfinnandet av emblem kunde också vara en intellektuell lek. Se Allan Ellenius. ”Johannes Schefferus, Christina Minerva, and Fortuna Audax: A Study in Political Emblematics”; i: Simon McKeown and Mara R. Wade (red.). *The Emblem in Scandinavia and the Baltic*. *Glasgow Emblem Studies* vol. 11 (Glasgow: Glasgow Emblem Studies 2006), s. 82f. Rörande textuella förklådnader av politiska budskap se Ann Öhrberg. *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*. Skrifter utgivna av avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 45. Diss. Uppsala (Hedemora: Gidlunds förlag, 2001), s. 171, s. 215 med vidarehänvisningar.

Samtidigt som så kallade ”sinnebilder”, det vill säga olika former av symboliska uttryck, brukades var det viktigt att dessa inte var dunkla. Abraham Sahlstedt definierar i sin bok om sinnebildskonsten från 1785 ordet sinnebild: ”Med ordet *Sinnebild* i vårt språk förstå vi en vacker och sinnrik tanke, framställd i någon Figur med därvid fogad öfverskrift: hvilken bemärkelse stämmer överens med Fransosernas *Symbole*, hvarunder de begripa de bägge slags Sinnebilder, näml. Deviser och Emblemer [...]”⁴⁹ Med hjälp av den franske jesuitprästen och retorikläraren Dominique Bouhours, vilken i sin tur hänvisar till Quintilianus, hävdar Sahlstedt sinnebildens koncentration och klarhet: ”Sinnebilden har af Chifrer, af Gåtor, af Orakler, det som är märkligast, men är fri från dess mörkhet.”⁵⁰ Här avskiljs alltså gåtan och oraklet från sinnebilden och förkastas därmed som lämpliga symboliska uttrycksmedel. Det finns också en kortare diskussion om mottagarna:

Somlige påstå, at Deviser böra vara enigmatiske och inbundne, så at de icke förstås af gemene man, hvarigenom de skulle liksom vanhedras, emedan de äro upfundne at brukas af förnämt folk [...]. Men *Le Moyne* påstår med skäl, at de böra vara klare och begriplige, de mästa som ske kan. ”Hvarföre, säger han, skola de fly dagen? Intet ljus skadar en skönhet; det är hennes heder at blifva sedd, och hon har ingen större fiende än mörkret.”⁵¹

Dessutom påpekar Sahlstedt att gemene man ändå inte alltid förstår att avkoda sinnebilder – detsamma gäller tyvärr även till en del ”hos de förnäma”.⁵² Även hos Porthan framgår hur denna form av kommunikation knappast var avsedd för alla, han konstaterar: ”At bruka fintliga [fyndiga] sententier för menigheten är absurt. De hafva ej skarpsinnighet at taga ut meningar deraf.”⁵³ Sammanfattningsvis kan konstateras att olika former av symboliskt laddad kommunikation anses självklara att använda, men därmed behövde också demarkationsgränser upprättas gentemot en hotande dunkelhet. Därtill kommer att budskapen riktas till införstådda mottagare.

Frågan om dunkelhet återkommer även på ett mer indirekt sätt inom 1700-talets nya offentlighet via de belevade kulturerna – och då gällande frågan om retorikens kön. Det medborgerliga antika klassiskt retoriska ideal som återfinns hos Cicero och Quintilianus blev såväl omförhandlat som ifrågasatt i det tidigmoderna Europa. I tidigare internationell forskning finns iakttagelser om en spänning som ökar under 1700-talet mellan den klassiska retorikens medborgerliga ideal å ena sidan och nya retorikideal inom just de belevade kulturerna. Spänningen hade inte minst att göra med kön, eftersom den ideala retorn hos Cicero och Quintilianus inkarneras i en manlig kropp och förknippas med ideal manlighet. Inom belevade kulturer fick däremot även kvinnor och kvinnlighet betydelse för det manliga talaridealet, efter-

49 Abraham Sahlstedt. *Sinnebilds konsten med en samling af sinnebilder och deras uttydning* (Stockholm: Lorentz L. Grefing [tryckare], 1785), s. 3.

50 Ibid., s. 3.

51 Ibid., *Sinnebilds konsten* s. 31.

52 Ibid.

53 Porthan, *Opera omnia*, s. 360.

som kvinnor sågs som sociala experter och därtill som experter på samtal. Därmed kunde i tidigmodern tid kvinnor och kvinnlighet få betydelse för det manliga nya belevade talaridealet. Men det gjorde också att diskussionen om en hotfull feminisering av retoriken och return aktualiserades. En central fråga rörde just synen på kön i förhållande till *obscuritas*. Oron rörde den fara som uppstod om en retor uttryckte sig för blommigt, dunkelt eller förföriskt och därmed framstod som förvekligad och feminiserad. Cicero förkastar på grund av detta ett alltför utsmyckat språk.⁵⁴ Det finns därmed även ur denna aspekt en kommunikativ ambivalens som följer i spåren av den nya offentlighetens framväxt.

Hemlighållande som retorisk strategi

Även om Sverige hade ett på många sätt livligt politiskt liv, tack vare sitt parlamentariska system, hade landet en jämförelsevis sent utvecklad offentlighet jämfört med mer urbaniserade och tätbefolkade länder som Storbritannien, Frankrike och Tyskland. I Sverige finner vi till exempel få salonger, klubbar och kaffehus. Inte desto mindre finns det belevade kulturer som är värda att uppmärksammas och i det följande hämtas exemplen från den till Sverige tidigt blommande essäpressen samt från vittra samfund, från vilka rika material är bevarade.

Bruket av hemlighållande tekniker tog sig olika uttryck inom belevade kulturer. Vilket visas i de två kortare exempel som ges, först rörande essäpress, sedan från vittra samfund. I det första exemplet handlar det om kommunikation som är offentliggjord genom trycket och adresserar en ”allmänhet”, men inte desto mindre delvis döljer sina budskap, eller riktar dem till specifika, utvalda läsare. Det andra exemplet rör bruket av hemlighållande i slutna sammanhang, där hemlighetsfullheten konsoliderar och förbereder medlemmarna för det offentliga.

Essäpress, efter engelskan *essay papers*, är beteckningen på de periodiska publikationer som i Europa började utkomma under 1700-talets början, men essäpressen hade förelöpare redan under slutet av 1600-talet. I essäpressen diskuterades moraliska och politiska frågor i lättillgänglig form under Horatius kända motto *utile et dulci* och genrens föregångare är Richard Steeles och Joseph Addisons berömda periodiska publikationer *The Tatler* (1709–11) och *The Spectator* (1711–12). Den mest tongivande efterföljaren i Sverige var Olof Dalins *Then Swänska Argus* (1732–1734), men åtskilliga andra liknande publikationer uppstod i Sverige från 1730-talet och framåt.

Essäpressens betydelse för danandet av den moderna offentligheten har framhållits i många sammanhang.⁵⁵ Den ses också som en central del av belevade kulturer;

54 Marcus Tullius Cicero. *On the Orator. De Oratore I–II*. Cicero in twenty-eight volumes. 3. Loeb Classical Library 348. Övers. E. W. Sutton & H. Rackham (Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press, 1996 [1942]), II.4.17–18 samt densammes *On the Orator. De Oratore III*, III. 25.100. Jfr Wayne A. Rebhorn. *The Emperor of Men's Minds. Literature and Renaissance Discourse of Rhetoric. Rhetoric & Society* (Ithaca & London: Cornell University Press, 1995), s. 136, s. 143. Rörande renässansretorik, se *ibid.*, kap. 3. Se även Öhrberg, ”Fasa för all flärd”, s. 42f.

55 Habermas, *Borgerlig offentlighet*, s. 39 f.; Fafner, *Tanke og tale*, s. 307 samt 331ff. Rörande

essäpressen tillhörde de publikationer genom vilka läsarna kunde lära sig hur den nya offentlighetens huvudperson, den belevade medborgaren, skulle kommunicera och kommuniceras. Liksom de samfund som kommer att tas upp nedan så upprättas genom essäpressen bryggor från läsarnas privata sfärer ut i det offentliga och ett nyckelord härvidlag är självkänedom. Genom essäpressen så håller publiken, med Habermas ord, upp en spegel för sig själv.⁵⁶ Frågan är dock vems ansikte som egentligen återgavs.

Den dialogiska formen kan ses som konstitutiv för essäpressen ur en annan aspekt. Genom olika dialoger/samtal skapades en diskursiv föreställning om en allmän publik, eller opinion som betydelsefull i offentligheten, även när de reella möjligheterna för allmänheten att påverka i politiska sammanhang var begränsade (som i Sverige). Kathryn Shevelow framhåller att den populära periodikan genom drag som dessa skapar en offentlig sfär ("community"), eller med en alludering på Hannah Arendts begrepp ovan: ett offentligt rum. Detta rum blir också på många sätt självreferentiellt. Ett annat nyckelord är uppfostran – läsarna skulle fostras moraliskt; i synnerhet kvinnorna. Essäpressen fungerar ur såväl moraliskt som praktiskt hänseende performativt och bereder väg för den nya offentlighetens aktörer.⁵⁷

Ur retoriskt hänseende kan essäpressen genom sin ofta dialogiska form räknas in under *sermo*. Gary Remer delar med utgångspunkt från den klassiska retoriken in dialogen i olika kategorier: den sokratiska utformad i enlighet med en fråge-svarsmodell, den aristoteliska, där i huvudsak en "person" för ordet men ibland blir avbruten, den ciceroiniska (vilken är influerad av Aristoteles) där huvudtalaren får prata på oavbrutet samt brevet.⁵⁸ I svensk essäpress återfinns samliga dessa modeller, men generellt kan sägas att dialogen långtifrån är utformad i enlighet med de ideal för dialogen som återfinns hos Platon eller Cicero.⁵⁹ Ur retoriskt hänseende framstår svensk essäpress som en hybrid.⁶⁰

dialogiska texters betydelse under 1700-talet se t.ex. Gabriele Kalmbach. *Der Dialog im Spannungsfeld von Schriftlichkeit und Mündlichkeit. Communicatio. Studien zur europäischen Literatur- und Kulturgeschichte*. Band 11 (Tübingen: Niemeyer, 1996), s. viiif. Kalmbach benämner upplysningstiden som en "dialogische Epoche", ibid. s. ix.

56 Habermas, *Borgerlig offentlighet*, s. 40. Jfr Kathryn Shevelow. *Women and Printculture. The construction of Femininity in the Early Periodical* (London & New York: Routledge, 1989), s. 45 ff. Gabrielle Kalmbach lyfter i sin studie om dialogen under 1700-talet fram exempel rörande "Mirror-Writing", och hon nämmer t.ex. hur brev ansågs kunna upprätta förbindelser mellan inre människor och på så sätt kunna fungera som 'speglar'. Kalmbach, *Der Dialog im Spannungsfeld*, s. 47 ff.

57 Shevelow, *Women and Printculture*, s. 47 ff.

58 Remer, *Humanism*, s. 28 f.

59 Detta förklaras för det första med att texterna har olika nivåerna: det vill säga olika personer samtalar med varandra, eller det sanningsägande "jaget" i texten (*Patrioten, Mercurius, Argus* etc.) tilltalar läsarna för att söka sanningen i en moralisk, eller lättsam fråga, men samtidigt var det yttersta syftet med essäpressen inte sållan politiskt. För det andra så behöver vi påminna oss att den mediala situationen hade förändrats drastiskt: under Antiken var *sermo* och *contentio*, primärt muntliga genrer. Under 1700-talet hade skriptualisering och nya medier skapat nya retoriska förutsättningar.

60 Samtalen innehåller inslag av såväl judiciella och demonstrativa argumentationer, regelrätta pro-et-contra-argumentationer i specifika politiska frågor som regelrätt konversation

I det första numret av en av de allra första publikationerna, den anonymt utgivna *Sedo Lärande Mercurius*, vilken kom ut så tidigt som 1730, skrivs omedelbart läsaren in och den ”Gunstige läsare”, adresseras med ett egalitetsskapande du-tilltal: ”[tidskriften ämnar] föra dig til en sådan Wandel som anstår et förnuftigt Creatur; Och alt derföre underwisa, eller om du redan äger god kundskap, påminna dig, om din skyldighet emot Skaparen, Nästan och Dig sielf.” Den läsande publiken, ”du”, skall uppfostras. Publikationens ”jag”, Mercurius, efterlyser bidrag från sina läsare och ger därtill handfasta anvisningar om hur dessa bidrag skall lämnas in: ”Skulle någon finnas som äfwenwål af kärlek til sine Landsmän wille utarbete och i dagsljuset utgifwa någon Moralisk *Discours*: skal det stå honom fritt at insända densamma til Bokföaren som deße Arck försälljer, då den skal wid tjänligt tilfälle införas, med eller utan *Authorens* Namn, efter som han det sielf behagar.”⁶¹ Att föra in mer eller mindre autentiska läsarbrev kan ses som ett utmärkande drag för essäpressen. Genom dessa representeras och återges läsaren i texten och föreställningen om att ett offentligt samtal är möjligt att iscensätta, eller rentav redan finns, underbyggs.⁶² Såväl genom innehållet som genom denna typ av dialoger med läsarna upprättades förbindelser mellan deras egna liv och erfarenheter och mediet.⁶³

Tilltalet i essäpressen sker via fiktiva gestalter, det ”jag” som går i dialog med läsarna, men samtalet förs också mellan olika gestalter. Dessa gestalter lånas dessutom inte sällan mellan publikationerna. I *Samtal I The Dödas Rijke* (1735?) låter författaren huvudpersonerna i två ’avlidna’ tidskrifter, Mercurius och Argus, möta varandra i dödsriket för att samtala. Men inte nog med det, även den döda Argus skugga dyker upp efter besök i ”övervärlden” och läser bland annat upp en gravskrift på latin över Argus.⁶⁴ Essäpressens dialoger iscensätts ofta inom ramen för fiktioner, där samtal utspelar sig och avlyssnas i hemlighet av ”jaget” – och läsaren – under en promenad, i ett kaffehus, eller till och med på parnassen och i dödsriket. Dessa gestalter fungerar också som personifierade åsikter och argument, vilka i sin tur är länkade till kulturellt och socialt kodade egenskaper. Gestalterna fungerar, med Richard Steeles egna ord, som masker för utgivaren.⁶⁵ Dolda bakom, ibland intrikata, lager av fikcionalitet kunde författarna/redaktörerna framföra sina åsikter och låta ståndpunkter brytas. Det är heller ingen slump att det förstulna iakttagandet och skvallret ofta betonas i essäpressen,⁶⁶ vilket indikeras redan i många titlar:

mellan fiktiva gestalter, och mer eller mindre autentiska brev, vilka ofta är utformade i enlighet med den mondäna brevetorikens intima brev (*familiaria*). Rörande essäpressens retorik, se Öhrberg, *Vittra fruntimmer*, kap. III:2.

61 *Sedo Lärande Mercurius* (Stockholm, 1730), [opag.], citat från [s. 1] och [s. 3].

62 Jfr Shevelov, *Women and Printculture*, s. 38.

63 *Ibid.*, s. 43.

64 *Samtal I The Dödas Rijke, Emellan Den Sedolärande Mercurius, och den swänska Argus* (Stockholm, u.å. [1735?]).

65 Tedra Osell, ”Tatling Women in the public Sphere: Rhetorical Femininity and the English Essay Periodical”, i: *Eighteenth-Century Studies*. Vol. 38. No. 2 (2005), 284f.

66 Rörande en diskussion av blickens och det förstulna iakttagandets betydelse i essäpressen, se Juliette Merritt. *Beyond Spectacle. Eliza Haywood's Female Spectators* (Toronto: University of Toronto Press, 2004), passim.

Spectator, *Argus* (med de hundra ögonen), *Mercurius* (budbäraren), *The Tatler*, *The whisperer* och så vidare. De masker som anlades väckte också nyfikenhet och bidrog säkerligen till genrens popularitet.⁶⁷

Ett påfallande och ofta uppmärksammat drag i essäpressen är deras inställning till Könet, det vill säga kvinnorna. Man bekymrar sig över hur de är, och talar om hur de borde vara. Det uttrycks också ständigt förakt och löje över den feminiserade mannen, Snushanen, Sprätthöken, eller Petit Maitren. I den process där kvinnor, kvinnlighet och femininitet dryftas avskiljs det seriösa offentliga samtalet från umgängessfären, inom vilken frivola ting dryftas av kvinnor och Sprätthökar. Det finns dock en ambivalens till kvinnligt kodade egenskaper. Vissa av dessa prisas och ses som centrala (naturlighet, social förmåga) andra fördöms (fåfänga, konsumtionsbenägenhet, pladdrighet). Somliga kvinnligt kodade egenskaper tillvaratas, men samtidigt signaleras på olika sätt att kvinnor inte hör hemma i den offentliga sfären. *Argus* förklarar till exempel hur fruntimren bör använda sin läsning:

I medlertid will jag intet, at Läsningen skall göra Ehr Philosophiska och Pedantiska: Sådant står illa hos en Karl, och dubbelt värre hos ett Fruntimmer, ty lifligheten bör wara Qwinnokönets kännetekn; Men deras Tankar och Ord måste wara så otwugne at de icke en en gång ha lucht af Studier.⁶⁸

Den ovan citerade *Sedo Lärande Mercurius* innehåller också andra genretypiska inslag som sluter publikationen för vissa läsare och riktar tilltalet mot den lärde eller insatte läsaren. Ett exempel möter oss redan i första numret; ett motto på latin, hämtat från Erasmus.⁶⁹ Betydelsen av mottot var uppenbart för de läsare som kunde latin och därtill förstod att citatet länkar *Mercurius* till den tyska moraliska tidskriften *Der Patriot* – från vilket det, och en stor del av innehållet var hämtat. I *Then Swänska Argus* förekommer ofta inslag som driver med pedantisk lärdom, vilket alltså särskilt illa ankom kvinnorna. Men trots det så duggar de lärda och inte alltid lättgenomskådade politiska alluderingarna tätt och det satiriska tilltalet gör budskapen svårångade. *Argus* förklarar: ”Sannerligen mina Ädelmodiga Läsare, det är inte säkert at tro mig på Orden som I menen: Jag kan wara söt i Truten, som mången ansenlig Man ibland oss, och ändå ha en Skalk bak Örat”.⁷⁰

67 *Argus* skriver retsamt i andra numret: ”Mina läsare, din nyfikenhet at weta uphofsmanen til [...] den Swänska Argus, förbinder mig ingalunda at upptäcka mig närmare för dig.” Olof Dalin. *Then Swänska Argus*. Del I–III. B. Hesselman & M. Lamm (utg.). *Svenska författare utgifna af Svenska Vitterhetssamfundet I*. (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1994 [1732–1734]), del I, s. 9. I ett läsbrev (infört under signaturen Lidanus, dvs. Dalin) sägs att staden och hela landet är ”upfyldt med Nyfikenhet”. Dalin, *Then Swänska Argus*, del I, 39.

68 Dalin, *Then Swänska Argus*, del I, s. 378. Det finns dock undantag, se Öhrberg, *Vittra fruntimmer*, Kap. III:2.

69 *Sedo-Lärande Mercurius* (Stockholm, 1730). (Citatet lyder: ”Admonere volumus, no morderie; prodesse, non lædere; consulere moribus hominum, non officere.”) Jfr *Der Patriot*. Band I: Jahrgang 1724, Stück 1–52. Ausgaben deutscher literatur des XV. bis XVIII. jahrhunderts, unter Mitwirkung von Käthe Kahlenberg, herausgaben von Hans–Gert–Roloff (Berlin: Walter de Gruyter & Co. Berlin, 1969), s. 1.

70 Dalin, *Then Swänska Argus*, del II, s. 61.

Den andra exemplifieringen hämtas från vittra samfund. Särskilt under andra hälften av 1700-talet blommade ordensväsendet i Sverige – vilket inkluderade allt ifrån lättsamma sällskapsordnar till frimureri – och i detta ordensväsende ingick det som ofta med ett samlingsnamn kallas vittra samfund.⁷¹ Majoriteten av medlemmarna i samfunden var unga män – på väg mot den hägrande parnassen –, men det fanns även kvinnliga medlemmar. Socialt sett kom medlemmarna i hög grad från de skikt som utgjorde en formerande medelklass, med inslag av adel. Samfunden hade egalitära ideal, vilket bland annat markerades av de familjära tilltalsorden syskon, bröder, systrar, eller märktes genom de förskjutningar, präglad av en äreminnets demokratisering, som kännetecknade minnestalen över avlidna syskon. Egaliteten omfattade också till viss del kvinnor, även om kvinnliga medlemmar var både ovanliga och till största delen valdes in och verkade på andra premisser än de manliga.⁷²

Som nämndes inledningsvis befann sig samfunden i ett spänningsfält mellan det offentliga och det hemliga. De vittra samfunden var inte öppna – vem som helst ägde inte tillträde – och samfunden hade ofta ordenshemligheter. I ett av sällskapen (Tankebyggarorden) skrevs medlemmarna enbart in under signaturer vilka står för, symboliskt laddade, namn (Uranie, Fredlig osv.). Sällskapen hade i vissa fall också hierarkier där kunskap om ordenshemligheter avtäcktes då medlemmen upptogs i inre cirklar. Det mesta tyder på att kvinnliga medlemmar inte invigdes i de innersta kretsarna. Därmed blev ordenshemligheterna ytterligare en del i den process där kvinnor så småningom exkluderades ur samfunden. Liksom i essäpressen sågs vissa kvinnliga egenskaper som önskvärda för samfundens kulturer, men i en förlängning – i den process då många av samfunden fick ökad prestige inom det offentliga så exkluderades kvinnor.⁷³

Alla sällskap hade olika former av mer eller mindre symboliskt laddade ceremonier.⁷⁴ De mest elaborerade ceremonierna återfinns i sällskapet *Utile Dulci* samt i dess dottersamfund *Apollini Sacra* och *Aurora*. I bevarade anvisningar för ceremonier från *Utile Dulcis* olika grader anges att ”Sammanhanget av Vår Ordens Inrättning är en gåta, som uti de trenne första Graderna så småningom afhöljer sin hemlighet.” Den beskrivna ceremonin är fylld av ”sinnebilder”; bland annat skall den blivande riddaren gå förbi ”Berget Etna” för att söka sin väg till Templet. Vägen är farofylld. En person som föreställer en ”Cyclope”, ligger bakom berget, och hindrar

71 Den följande diskussionen bygger på en genomförd studie av de retoriska kulturerna inom de fem största och mest inflytelserika vittra samfunden i Sverige vilka existerade under andra hälften av 1700-talet: Tankebyggarorden, *Utile Dulci*, *Apollini Sacra*, Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle samt Sällskapet *Aurora*. Resultaten presenteras i Öhrberg, ”Fasa för all flärd”.

72 Öhrberg, ”Fasa för all flärd”.

73 *Ibid.*, särsk. s. 57–69.

74 För ceremonier inom 1700-talets ordensväsende, se Carina Burman. *Vältalaren Johan Henrik Kellgren*. Skrifter utg. av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 23. Diss. (Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, 1988), s. 123 f. och s.128 samt Peter Lind. ”*Dygden vare Vår Ledare!! Nästans väl Vår Afsigt!*” – studier i det svenska 1700-talets ordensretorik. Lic.avhandling (Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, 2/12 2010).

passagen med ett glödande järn. Den bålde riddaren skall då – likt Apollo – skjuta ned cyklopen med sin båge. När riddaren gått igenom sina prövningar invigs han i gradens hemligheter: det hemliga handlaget och betydelsen av insignierna. I riddarlöftet ingår att riddaren bland annat skall upprätthålla sitt tystnadslöfte gentemot bröder av de andra graderna, men i synnerhet barbarerna.⁷⁵ Detta löfte togs på allvar: i ett protokoll återges en bekymrad diskussion i anledning av att en broder yppat hemligheter, vilket lagt hinder i vägen för ”stora ändamål”. Brodern straffas genom att uteslutas ur de högre graderna.⁷⁶

Ur ett sentida perspektiv kan detta hemlighetsmakeri närmast verka löjeväckande, men ceremonierna hade givetvis ett viktigt syfte att fylla – genom dem stärktes känslan av identitet.⁷⁷ Den hemlighetsfulla delen av samfundens kulturer supplerades också härvidlag av en epideiktisk kultur, där framför allt minnestal över fallna bröder (inga tal över systrar är funna) skapade föreställningar om hur den gode medborgaren inom den nya offentligheten skulle vara.⁷⁸ Det bör också påpekas att det som kan verka motsägelsetfullt i till exempel dulcianernas inställning till retorik i förhållande till den egna praktiken i själva verket i var konsistent: offentligt riktad kommunikation var en sak, det som skedde inom lyckta dörrar en annan.

Samfundens syften gjorde att man vände sig utåt med olika former av tryckta publikationer. De vittra samfunden hade nämligen (till skillnad från till exempel frimurarna) som yttersta syfte att vända sig till ”allmänheten” och med hjälp av främst tryckta publikationer förändra smaken när det gällde litteratur och vältalighet. Samfunden publicerade därför tidningar och handlingar i vilka samfundens medlemmar publicerade litterära, eller vetenskapliga verk, men även separetryckta hyllande texter, främst minnestal. Genom samfundens publikationer adresserades och söktes kontakt med den allmänhet som i slutna sammanhang benämndes barbarer – och spänningen mellan hemligt och offentligt, mellan önskan att vara exklusiv respektive att reformera det offentliga tydliggörs.

*

Under svenskt 1700-tal och inom svenska belevade kulturer hyllas retorisk klarhet och ses som en självklar norm för offentlig kommunikation: här finns överensstämmelser med de kommunikativa ideal som återfinns hos Arendt, Habermas och Koselleck. I den begynnande offentligheten under svenskt 1700-tal skapades dessutom föreställningar om en ”allmänhet”, en publik, som adressater och ibland som dialogpartners. Men lämnar man tankar om hur det borde vara och vänder blicken mot hur det var blir bilden annorlunda.

Samtidigt som publiken tilltalas och blir aktiva deltagare i det samtal som förs i

75 ”Ceremoniel som bör iagtagas vid Reception Utii Riddare-Graden”, i *Utile Dulci*, ”Alphabetisk förteckning öfver Ledamöterna af Sällskapet Utile Dulci”, U 169K, UUB.

76 Utdrag af Protocoll hållit i Stora Areopagen den 15 juni Febr. Marti 1780 1781 [rättingarna tillskrivna med annan hand], i *Utile Dulci*, ”Alphabetisk förteckning öfver Ledamöterna af Sällskapet Utile Dulci”, U 169K, UUB.

77 Jfr Lind, ”*Dygden vare Wår Ledare!!*”, s. 9.

78 Öhrberg, ”Fasa för all flärd”, s. 49f., s. 50–57.

det offentliga formeras den. Denna formering, som kommer att präglade den framväxande offentligheten, sker i hög grad via hemlighållande tekniker. Det för många ogenomskinliga språk, eller tilltal som används i essäpressen (särskilt latinet) riktar delar av publikationerna mot en införstådd läsekrets. I essäpressen var hemlighållandet såväl en politisk nödvändighet som det visar på maktdynamiker. Vissa läsare – kvinnor, feminina män (språttökar) och enkelt folk – skulle uppfostras, andra skrivs in som aktiva deltagare och habila medborgare. Jag har också pekat på de symboltyngda ceremonier som markerar grader av upplysning och inflytande i de vittra samfundet, men som samtidigt bidrog till den samhörighetskänsla och självuppfattning som odlades. Den antitetiska konstruktionen av upplysta medlemmar mot ”barbarerna” kan säkerligen ha uppfattats skämtsamt, men pekar ändå mot att det offentliga ansågs ha sina begränsningar. Liksom i essäpressen drogs också gränser upp utifrån kön.

Den retoriska uppfinningsrikedom, de hybridiserade samtal och känslomässigt grundade argumentationer, den symboliskt överlastad kommunikation och exkluderande mekanismer som tagits upp här befinner sig långt ifrån de kommunikativa deliberativa ideal som återfinns i mycken offentlighetsteori – och från de retoriska ideal och den syn på värtalighet, som omhulades i samtiden. Den inledningsvis citerade passusen från sällskapet *Utile Dulcis Handlingar* exemplifierar hur tankar om en ideal retorik och värtalighet inom dessa kulturer hämtas från en mytiserad, antik guldålder. Arendt, Habermas, Koselleck hade alla en politisk agenda när de närmade sig frågan om den moderna offentlighetens danande. Fundament för den utopiska vision av det offentliga som skissas i deras teoribygggen utgörs av den västerländska guldåldersmytens återkomst. Från antikens filosofer och retoriker hämtas idéer om egalitära, offentliga samtal inom vilkas ram en förnuftsmässig, klar, dialektiskt deliberativ argumentation i bästa fall kan komma till stånd. Men visionen om hur det borde vara har, menar jag, delvis skytt sikten för hur det var (och är). I diskussionen ovan har jag velat lyfta fram hur en retorisk analys av det hemliga funktion kan problematisera denna idylliserande bild. Genom att fästa uppmärksamheten på det hemliga funktion tydliggörs den maktdynamiska process genom vilken vissa tas in som fullvärdiga deltagare i den nya offentligheten – medan andra exkluderas.

Litteratur

- Achen, Henrik von. "Visions of the Invisible: Seventeenth- and Early Eighteenth-Century Emblems i Norway", i: Simon McKeown and Mara R. Wade (red.). *The Emblem in Scandinavia and the Baltic. Glasgow Emblem Studies vol. 11.* Glasgow: Glasgow Emblem Studies 2006.
- Ad Herennium. De ratione dicendi ad C. Herennium.* Birger Bergh (övers.). Åstorp: Retorikförlaget, 2008.
- Benhabib, Seyla. "Models of Public Space: Hannah Arendt, the liberal tradition, and Jürgen Habermas", i: Craig Calhoun (ed). *Habermas and the Public Sphere. Studies in contemporary German social thought.* Cambridge, Mass.: MIT press, 1992.
- "Feminist Theory and Hannah Arendt's Concept of Public Space", i: Walter Brogan & James Risser (eds). *American Continental Philosophy. A Reader.* Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000.
- Bermingham, Ann. "Introduction", i: Ann Bermingham & Johan Brewer (eds). *The Consumption of Culture 1600–1800. Image, Object, Text.* London: Routledge, 1995.
- Blair, Hugh. *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres.* Vol. I. Harold F. Harding (ed.). Landmarks in Rhetoric and Public Adress. Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1965.
- Brewer, John. "This, that and the other: Public, Social and Private in the Seventeenth and Eighteenth Centuries". i: *Shifting the Boundaries. Transformation of the Languages of Public and Private in the Eighteenth Century*, Dario Castiglione & Lesley Sharpe (eds). Exeter, Devon: University of Exeter Press, 1995.
- *The Pleasures of Imagination. English Culture in the Eighteenth Century.* London: HarperCollins, 1997.
- Burke, Kenneth. *A Rhetoric of Motives.* Berkley, Los Angeles & London: University of California Press, 1969 [1950]).
- Burman, Carina. *Vältalaren Johan Henric Kellgren.* Skrifter utg. av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 23. Diss. Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, 1988.
- Calhoun, Craig. "Introduction", i: Craig Calhoun (ed). *Habermas and the Public Sphere. Studies in contemporary German social thought.* MIT press: Cambridge, Mass. 1992.
- Carter, Philip. *Men and the Emergence of Polite Society, Britain 1660–1800.* Harlow: Longman, 2001.
- Cicero, Marcus Tullius. *On the Orator. De Oratore I–II.* Cicero in twenty-eight volumes. 3. Loeb Classical Library 348. Övers. E. W. Sutton & H. Rackham. Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press, 1996 [1942].
- *On the Orator. De Oratore III. On Fate, Stoic Paradoxes, Divisions of Oratory.* Cicero in twenty-eight volumes. 4. Loeb Classical Library 349. Övers. H. Rackham. Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press, 1982.
- Craveri, Benedetta. *The Age of Conversation.* Övers. Teresa Waugh. New York: New York Review Books, 2005 [orig. 2001].
- Dalin, Olof. *Then Swänska Argus.* Del I–III. B. Hesselman & M. Lamm (utg.). Svenska författare utgifna af Svenska Vitterhetssamfundet I. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1994 [1732–1734].
- Davidoff, Leonore. "Regarding Some 'Old Husband Tales': Public and Private in Feminist History", i: Joan Landes (ed.). *Feminism, the Public and the Private.* Oxford & New York: Oxford University Press, 1998.
- Der Patriot.* Band I: Jahrgang 1724, Stück 1–52. Ausgaben deutscher literatur des XV. bis XVIII. Jahrhunderts, unter Mitwirkung von Käthe Kahlenberg, herausgaben von Hans–Gert–Roloff. Berlin: Walter de Gruyter & Co. Berlin, 1969.
- Ellenius, Allan. "Johannes Schefferus, Christina Minerva, and Fortuna Auda: A Study in Political Emblematism", i: Simon McKeown and Mara R. Wade (red.). *The Emblem in Scandinavia and the Baltic. Glasgow Emblem Studies vol. 11.* Glasgow: Glasgow Emblem Studies 2006.

- Fafner, Jørgen. *Tanke og tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa*. København: Reitzels Forlag, 1982.
- Farrell, Thomas B. *Norms of Rhetorical Culture*. New Haven & London: Yale University Press, 1993.
- Fraser, Nancy. "What's critical about critical theory? The case of Habermas and gender, i: Mary Lyndon Shanley and Carole Pateman (eds). *Feminist Interpretations and Political Theory*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Goodman, Dena. "Public Sphere and Private Life: Toward a Synthesis of Current Historiographical Approaches to the Old Regime", i: *History and Theory*. Vol. 31, no. 1 (1992).
- Goring, Paul. *The Rhetoric of Sensibility in Eighteenth-Century Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009 [2005].
- Habermas, Jürgen. *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Övers. Joachim Retzlaff, Lund: Arkiv, 1984 [1962].
- Hammond, Brean S. *Professional Imaginative Writing in England 1670–1740. 'Hackney for Bread'*. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Hauser, Gerard A. *Vernacular Voices. The Rhetoric of Publics and Public Spheres*. Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press, 1999
- Kalmbach, Gabriele. *Der Dialog im Spannungsfeld von Schriftlichkeit und Mündlichkeit. Communicatio. Studien zur europäischen Literatur- und Kulturgeschichte*. Band 11. Tübingen: Niemeyer, 1996.
- Klein, Lawrence E. "The Third Earl of Shaftesbury and the Progress of Politeness", i: *Eighteenth-Century Studies*, nr 18 (1984), s. 186–214.
- Koselleck, Reinhart. *Critique and Crisis. Enligthenment and the Pathogenesis of Modern Society*. Oxford, New York & Hamburg: Berg, 1988 [1959].
- Landes, Joan. "The Public and the Private Sphere. A Feminist Reconsideration", i: Joan Landes (ed.). *Feminism, the Public and the Private*. Oxford & New York: Oxford University Press, 1998.
- Lind, Peter. "Dyden vare Wår Ledare!! Nästans wål Wår Afsigt!" – studier i det svenska 1700-talets ordensretorik. Lic.avhandling. Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, 2/12 2010.
- Mehtonen, Päivi. *Obscure Language, Unclear Literature, Theory and Practice from Quintilian to the Enlightenment*. Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia Humaniora 320, Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ. Helsinki: Academiæ Scientiarum Fennicæ, 2003.
- Merritt, Juliette. *Beyond Spectacle. Eliza Haywood's Female Spectators*. Toronto: University of Toronto Press, 2004.
- Osell, Tedra. "Tatling Women in the public Sphere: Rhetorical Femininity and the English Essay Periodical", i: *Eighteenth-Century Studies*. Vol. 38. No. 2 (2005), s. 283–300.
- Pemble, Lisa Gring. "Writing Themselves Into Consciousness: Creating a Rhetorical Bridge Between the Public and Private Spheres", i: *Quarterly Journal of Speech*, no 84 (1998), s. 41–61.
- Perelman, Chaim & Olbrechts-Tyteca, Lucy. *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. London: University of Notre Dame Press, 1969 [1958].
- Perelman, Chaim. *Retorikens imperium*. Övers. Mats Rosengren. Stockholm/Steag: Brutus Östlings bokförlag Symposium, 2004 [1977].
- Porthan, Henrici Gabrielis [Henrik Gabriel Porthan]. *Opera omnia*. IV. Heikki Koskinimeijer et Eero Marinolli (utg.). Åbo: Porthan-seura [Porthan-sällskapet], 1971.
- Potkay, Adam. *The Fate of Eloquence in the Age of Hume*. Ithaca: Cornell University Press, 1994.
- Public Modalities. Rhetoric, Media, and the Shape of Public Life*. Daniel C. Brouwer & Robert Asen (eds). Tuscaloosa, Alabama: The University of Alabama Press, 2010.
- Quintilian [Marcus Fabius Quintilianus]. *The Institutio Oratoria of Quintilian. Books I–III, Quintilian in Four Volumes III*. Loeb Classical Library 124. Övers. H. E. Butler. William Heinemann Ltd: London & Cambridge Mass.: Harvard Univ. Press, 1943 [1921].
- Rebhorn, Wayne A. *The Emperor of Men's Minds. Literature and Renaissance Discourse of Rhetoric*. Rhetoric & Society. Ithaca & London: Cornell University Press, 1995.

- Rehg, William. "Reason and Rhetoric in Habermas's Theory of Argumentation", i: Walter Jost & Michael J. Hyde (eds). *Rhetoric and Hermeneutics in Our Time: A Reader*. New Haven & London: Yale Univ. Press, 1997.
- Remer, Gary. *Humanism and the Rhetoric of Toleration*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1996.
- "Political Oratory and Conversation: Cicero Versus Deliberative Democracy", i: *Political Theory* 27:39 (1999), s. 39–64.
- Rimm, Stefan. "Rhetoric, Texts and Tradition in Swedish 18th Century Schools", i: Otto Fischer & Ann Öhrberg (eds). *Metamorphoses of Rhetoric. Classical Rhetoric in the Eighteenth Century*, Studia Rhetorica Upsaliensia 3. Uppsala: Avdelningen för retorik, Uppsala universitet, 2011.
- *Vältalighet och mannafostran. Retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724–1807*. Örebro Studies in Education 32. Diss. Örebro. Uppsala: Stefan Rimm, 2011.
- Sahlstedt, Abraham. *Sinnebilds konsten med en samling af sinnebilder och deras uttydning*. Stockholm: Lorentz L. Grefing [tryckare], 1785.
- Samtal I The Dödas Rijke, Emellan Den Sedolärande Mercurius, och den swänska Argus*. Stockholm, u.å. [1735?].
- Sedo Lärande Mercurius*. Stockholm, 1730.
- Sennefelt, Karin. "Gatans medborgare. Förhandling om politisk habilitet i frihetstidens smådeskrifter", i: *Scandia* nr 1 (2007), s. 27–55.
- *Politikens hjärta. Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*. Stockholm: Stockholmsmiana, 2011.
- Shevelov, Kathryn. *Women and Printculture. The Construction of Femininity in the Early Periodical*. London & New York: Routledge, 1989.
- Triadafilopoulos, Triadafilos. "Politics, Speech, and the Art of Persuasion: Toward an Aristotelian Conception of the Public Sphere", i: *The Journal of Politics*. Vol. 61, No. 3 (1999), s. 741–757.
- Walzer, Arthur E. "Blair's Ideal Orator: Civic Rhetoric and Christian Politeness in Lectures 25–34", i: *Rhetorica*, vol. 25, nr 3 (2007), s. 269–295.
- Vitterhets Nöjen*. Del 1. Stockholm: Johan Georg Lange [tryckare], 1769.
- Voss(ius), Johann Gerhard. *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*. Litteraturvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet. Meddelanden 5. Övers. & utg. Stina Hansson. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet, 1990.
- Öhrberg, Ann. *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*. Skrifter utgivna av avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 45. Diss. Uppsala. Hedemora: Gidlunds förlag, 2001.
- "Fasa för all flärd, konstlan och förställning". Den ideala retorn inom 1700-talets nya offentlighet", i: *Samlaren* årg. 131 (2010), s. 38–85.